

„DESCRIPTIO MOLDAVIAE”

(LA 295 DE ANI DE LA APARIȚIE)

Radu MOȚOC,

*inginer, Membru de Onoare al Senatului USB,
secretarul Asociației Pro Basarabia și
Bucovina, Filiala „C. Negri”, Galați, România*

Semnalat ca un eveniment cultural de către *Anuarul Bibliotecii „V. A. Urechia”* pe anul 2011, apariția lucrării lui Dimitrie Cantemir, ***Descriptio Moldaviae***, pe data de 2 martie 1716, este un bun prilej de a reaminti câteva informații despre dinastia Cantemireștilor și împrejurările în care a apărut această importantă lucrare.

Constantin Cantemir

Pe tatăl lui Dimitrie Cantemir, Constantin Cantemir Silișteanul (n.1627), îl găsim la numai 16 ani mercenar în oastea polonă (1643-1660), ceauș spătăresc în Țara Românească (1660-1664), vornic de Bîrlad (1664-1669), armaș (1669-1672), serdar (1673-1675; 1678-1681), mare-clucer (1682-1684), și **domn al Moldovei** pînă la moarte (1685-1693).

Rămas orfan de tată și mamă la numai șase luni de la naștere, Constantin Cantemir, n-a învățat carte, ne mărturisește Ion Neculce, știa numai să se iscălească. Cunoștea tătara și turca, fiind deosebit de util sultanului în campania contra Poloniei din anul 1672.

Plecarea în pribegie în Țara Românească, în anul 1683, împreună cu mulți boieri moldoveni, este semnalată într-o celebră scrisoare din 28 noiembrie 1683, scrisă de medelnicerul Ilie Moțoc, către „*cinstiții frații noștri, Cantemir clucerul și alți boieri pribegi*”, fiind semnalată de Nicolae Iorga în lucrarea *Scrisori de boieri* din 1912. (1) Constantin Cantemir la acea dată era considerat șeful opoziției boierești față de Duca Vodă din Moldova.

Constantin Cantemir se căsătorește pentru prima dată în anul 1664 cu Anastasia, o vară a domnitorului Grigore Ghica, dar care moare la numai 40 de zile de la căsătorie. Constantin nu are noroc nici cu a doua soție din neamul boieresc al Găneștilor, Ruxandra, care, după trei ani de căsătorie, decedează și ea. A treia soție, Anița (m.1677), din vechea stirpe moldovenească a Bontășilor, înrudită și cu domnitorul Duca-Vodă, va fi mama celui dintîi fiu, Antioh (n.1672) a lui **Dimitrie** (n.1673), care va fi botezat chiar de domnitorul Dumitrașco Cantacuzino.

În vîrstă de 53 de ani, Constantin se căsătorește pentru ultima dată cu Alexandra, în ciuda interdicției Bisericii Ortodoxe, care socotea a patra căsătorie

„blestemată” de poruncile bisericii. (2)

La 33 de ani îl găsim pe Constantin Cantemir în slujba domnitorului muntean Gheorghe Ghica, în funcția de ceaș spătăresc, luptând alături de trupele turcești împotriva principelui Rakoczi al II-lea, și contribuind decisiv la victoria acestora, fapt pentru care e considerat de către cronicarul Ion Neculce un „om viteaz și cu sfat bun”. Consecvent cu sine însuși, își respecta cu sfințenie misiunea de serdar care presupunea supravegherea graniței cu tătarii, indiferent dacă domn al Moldovei era Dumitrașco Cantacuzino sau Ștefan Petriceicu, care se succedau la cîrma țării.

După învestire ca domn al Moldovei în data de 10 iunie 1685, Constantin Cantemir a fost nevoit să-și trimită fiul cel mare, Antioh, ostatic la Poartă, împreună cu șase fii de boieri de rangul întâi, pentru că turcii, de cînd Ștefan Petriceicu a trecut de partea polonezilor, nu mai aveau încredere în moldoveni. (3)

Constantin Cantemir și fiul său Antioh

Avea 58 de ani și arăta ca un om bătrîn, cu barbă albă, pentru că trecuse prin multe feciorul de țăran din Siliștea Fălciului, care a ajuns domn al Moldovei. O carieră cu totul neobișnuită pentru un neștiutor de carte, om simplu, fără avere și rude influente. Relațiile bune cu dregătorii turci, o excelentă colaborare cu Șerban Cantacuzino, domnul Țării Românești, căruia i-a jurat credință și pe care a respectat-o cu sfințenie, au fost atuurile acestei nominalizări la tronul Moldovei. Cu siguranță, calitățile sale de bun luptător au contribuit indirect la această alegere pe care domnitorul, în anul 1685, nu o dezmințe atunci cînd intră în luptă în fruntea armatei sale, șarjînd contra trupelor polone la Boian, pe Prut. E greu de crezut că această „ispravă” era fapta unui moșneag de 58 de ani, dovedind calități fizice și pricepere militară de excepție. Nici calitățile psihice sau de bun gospodar nu au fost mai prejos. Din analiza istoricilor rezultă că sub aspectul de bonom, nu se ascundea un tiran, dar nici pe departe un om slab care să asculte de marii boieri, ne spune istoricul Constantin Rezachevici.

Moldova, fiind teatrul de război, era jefuită de tîlhari cazaci, polonezi sau tătarii. Cantemir a fost obligat să instaureze metode medievale atît de dure, cum numai în vremea lui Vlad Țepeș și Ștefan cel Mare se mai pomenesc, fiind țara cea mai devastată, după mărturiile călătorilor străini care ne-au vizitat principatele în acea perioadă. În răstimp de doi ani au fost uciși peste 4000 de tîlhari, aducînd astfel liniștea în țară. (4)

Constantin Cantemir, domn al Moldovei (1685—1693)
și fiul său Antioh. (Frescă)

Fig. 1

Pentru înaltă trădare dovedită, Constantin Cantemir este nevoit să comande uciderea celor doi frați Miron și Velicico Costin, ca urmare a capturării scrisorilor acestora adresate regelui Jan Sobieski.

Bun cunoscător al raporturilor de forțe polono-otomane, pragmatic din fire, Constantin Cantemir, alege tabăra Otomană pentru a-și proteja supușii și a păstra autonomia țării.

Constantin Cantemir a reprezentat un caz cu totul deosebit: fiu de țăran, orfan, neștiutor de carte, fără mari proprietăți și venituri a ajuns, prin tenacitate, muncă și personalitatea sa, dar și cu puțin noroc, în scaunul domnesc fiind și un întemeietor de dinastie.

A murit în ziua de 16 martie 1693 fiind înmormântat la mănăstirea Mira din ținutul Putna, ctitorită de domnitor peste o biserică din lemn începută de Moțoc din Odobești cu a lui jupîneasă Ursa. (5)

Antioh Cantemir

Poarta Otomană nu mai accepta în acea vreme alegerea domnului de către boieri, precum a fost cazul lui Dimitrie Cantemir, după moartea tatălui său. Soarta domnească depindea în mare măsură de influența politică și numărul pungilor oferite demnitarilor otomani, în cazul dat, oferite de Constantin Brîncoveanu, pentru susținerea lui Constantin Duca, care a fost ales domn al Moldovei (1693-1695).

În această perioadă Dimitrie Cantemir este trimis la Istanbul sub protecția unui apropiat al lui Constantin Cantemir, Mehmed Cerchez-Pașa, alăturându-se lui Antioh, fratele său mai mare.

Antioh Cantemir, care este descris de Ion Neculce ca fiind „om tînăr de 20 de ani, chipeș și cu minte așezată”, s-a urcat pe tronul Moldovei la 8 decembrie 1695. Refuzul lui Dimitrie Cantemir de a fi domn se datorează faptului că el năzuia să devină domn în Țara Românească. Antioh a încercat să îmbunătățească relațiile care erau încordate cu Constantin Brîncoveanu, solicitîndu-i acestuia mîna fiicei sale, pe care nu o va primi din cauza unor condiții de neacceptat. Mazilit la 14 septembrie 1700, este înlocuit cu ginerele lui C. Brîncoveanu, Constantin Duca. (6)

A doua domnie a lui Antioh Cantemir (1705-1707) se deosebește de prima prin faptul că a fost nevoit să introducă noi impozite pentru a putea achita datoriile față de Poartă. În primăvara anului 1707 îl găsim în cetatea Tighinei, unde coordonează lucrările de întărire a cetății. Aici va afla vestea cățănirii lui Mihai Racoviță și mazilirea lui. (7)

Retras la Istanbul, a fost întemnițat la

Antioh Cantemir

Fig. 2

Șapte Turnuri în anul 1711, când Dimitrie Cantemir a trecut de partea rușilor. Paradoxal, Antioh este susținut financiar la Istanbul pentru a supraviețui de către C.Brîncoveanu, atîta timp cît a trăit acesta (1714).

Dimitrie Cantemir intervine pe lângă Petru I în vederea unui plan de răpire a fratelui său Antioh cu ajutorul unei corăbii franceze. De frica unei răzbunări asupra coloniei franceze din Istanbul în situația în care conspirația eșua, regele Franței, Ludovic al XV-lea, fiind rugat de Petru I, nu acceptă această variantă.

Antioh moare la Istanbul în anul 1726, fiind decapitat ca urmare a suspiciunilor de a fi corespondat cu rușii, variantă vehiculată de fiul mai mare a lui Antioh, dar care este acceptată cu rezerve de către istoricul Paul Păltănea. (8)

Dimitrie Cantemir

Istoricii încă nu au căzut de acord asupra locului nașterii lui Dimitrie: Galați sau Iași, dar cu siguranță familia Cantemir avea reședința privată la conacul din satul Ceucani, pe râul Tutova, în ținutul Fălciului.

Dimitrie Cantemir s-a născut la 26 octombrie 1673, când se sărbătorea Sf. Dimitrie, după calendarul ortodox, de unde și numele de botez pe care părinții i l-au dat, conform unei tradiții statornicite de veacuri la români.

Deși analfabet, Constantin Cantemir a oferit fiilor săi o educație aleasă. Însuși Dimitrie va scrie în opera sa *Metafizica despre* faptul că bătrînul Constantin tatăl, intra de trei-patru ori pe zi în sala de studii pentru a urmări progresele făcute de fiu. Din fragedă tinerețe Dimitrie studiază cu „*dascăli de casă*” elemente de religie creștin – ortodoxă, limbile și literatura slavă, greacă și latină. Domnitorul a încredințat educația fiilor săi unui preaînvățat ieromonah, Ieremia Cacavela Cretanu.

Dimitrie Cantemir

Fig. 3

La numai 13 ani, Dimitrie Cantemir asistă la invazia regelui polonez în Moldova în anul 1686, pe care o va descrie; „*Leșii au prădat și sfintele odoare, luînd cu sine (Sobieski) și moaștele Sfîntului Ioan cel Nou de Suceava, împreună cu pietre scumpe...Au încercat să dobîndească și tezaurul de la Trei Ierarhi, cu moaștele Sfintei Paraschiva*”. (9)

Peste timp, mult s-a căit Constantin Cantemir pentru decizia luată, blestemînd pe cei care l-au îndemnat să ucidă pe frații Miron și Velicico Costin, iar Însuși Dimitrie îl consideră pe Miron Costin, „*cel mai conștiincios istoric al moldovenilor*”. (10)

Sosit la Istanbul pentru prima dată în 1690, pentru a-l înlocui pe Antioh, Dimitrie și-a dedicat timpul învățării limbilor orientale: turca,

araba și persana. Paralel cu acestea, studiază literatura antică, gramatica greacă și latină, muzica, filozofia, religia musulmană și își aprofundează cunoștințele de teologie ortodoxă, cu profesori celebri, de formație culturală europeană și bizantină. În aceaș-tă perioadă de formare, Dimitrie a stabilit relații cu ierarhii bisericii ortodoxe din Răsărit printre care patriarhi ai Ierusalimului și Constantinopolului, cu care a întreținut o corespondență neîntreruptă. Ostatic la turci, Dimitrie se face cunoscut în sferele înalte ale curții printre aristocrații din capitală, pentru care este și marele dragoman și reprezentant al Imperiului Otoman la curtea Vienei, Alexandru Mavrocordat, cu a cărei fiică, Elena, are o primă tentativă nereușită de logodnă. (11)

Profitând de faptul că sultanul Ahmed al II-lea pierdea teren în fața austriecilor, timp în care demnitarii otomani vindeau clădirile pentru a se refugia în Asia, Dimitrie Cantemir cumpără în perioada 1693-1695, un elegant palat cu grădini și apeducte, pe partea europeană a Bosforului.

Sprijinit de Cercez Mehmed-Pașa și de susținerea financiară a boierilor Ru-sețești și cei pribegi care îl considerau bine educat, Dimitrie a fost desemnat (1695) ca domn al Moldovei.

Dar intențiile lui Dimitrie Cantemir se pare că vizau scaunul Țării Românești, motiv pentru care cedează tronul fratelui său Antioh, el devenind capuchehaie la Poartă. (12)

Căutările cărturărești ale lui Dimitrie sînt sprijinite de învățatul grec Ieremia Cacavela care îi propune să elaboreze o lucrare de filozofie „*Divanul sau Gîlceava înțeleptului cu lumea sau Giudețul trupului cu sufletul*”, care constituie prima lucrare pe care o publică la Iași, în 1698, cu ajutorul fratelui său Antioh, care pune în funcție vechea tiparniță ieșeană. (13)

Prima căsătorie a lui Dimitrie Cantemir a fost celebrată la Iași în anul 1699 cu fiica lui Șerban Cantacuzino, Casandra, care îi va dăruia pe primul copil, Maria. Întreaga familie se va muta la Constantinopol unde Dimitrie se dedică studiilor și scrierii unor lucrări de filozofie intitulate: *Imaginea științei sacre, care nu se poate zugrăvi* și a doua, *Prescurtare a sistemului logice generale*. Fiind lipsit de susținere financiară, Dimitrie este nevoit să țină lecții unor fii de dregători otomani pe care îi instruia în domeniul muzicii, utilizînd o metodă originală de transcriere pe note a muzicii orientale. Schimbarea sultanului și venirea lui Ahmed al III-lea a fost un bun prilej de a dedica un tratat de muzică turcească acestuia.

Constantin Brîncoveanu, conștient de susținerea pe care o aveau frații Cantemir în sferele înalte ale curții Imperiale Otomane, face un compromis și plătește cîte zece punji pe an drept recompensă pentru moșiile confiscate în Țara Românească ce-i reveneau Casandrei, drept zestre de la tatăl ei Șerban Cantacuzino. Prin aceasta și Dimitrie se angaja să renunțe definitiv la tronul Țării Românești. Aceste relații între cantemirești și brîncoveni sînt redată de Dimitrie în lucrările: *Istoria ierogrfică, Scurtă povestire despre stîrpirea familiilor lui Brîncoveanu și a Cantacuzinilor*.

După Maria (1700-1757) născută la Iași, Casandra avea să-i mai dăruiască încă cinci copii lui Dimitrie: Smaranda (1701-1720); Matei (1703-1771); Constantin (1705-1747); Șerban (1706-1780); Antioh (1708-1744).

Locuința lui Dimitrie Cantemir devine una din centrele vieții culturale, muzicale și științifice ale capitalei otomane, fiind vizitat de diplomați și reprezentanți ai elitei politice și intelectuale otomane. Devenise cunoscut prin melodiile cu tentă orientală pe care le compunea și le cânta la tamburină. În această perioadă, Dimitrie aduna cu sacrificii financiare o bogată colecție de stampe, manuscrise referitoare la obiceiurile turcești și copii după portretele sultanilor, executate de Leuni Celebi, pictorul oficial al Curții Otomane, pe care le vom găsi în edițiile germană și engleză a *Istoriei Imperiului Otoman*. (14)

Dimitrie Cantemir, domn al Moldovei

După pacea de la Karlowitz (1699) Imperiul Otoman pierde din teritorii în favoarea Austriei și Rusiei, fiind într-un declin economic și militar pe fondul unei corupții accentuate.

Dimitrie Cantemir acumulase o experiență politică, trăind în mijlocul intrigilor de palat, era conștient de necesitatea susținerii înalților demnitari ai imperiului pentru a deveni domn în Moldova. Propunerea de a fi candidat la tronul Moldovei a făcut-o hanul tătarilor Devlet Ghirai, care aflase despre descendența tătărească a familiei cantemireștilor, susținută de Dimitrie. Astfel la 25 noiembrie 1710, în plin „*Bairam*”, este făcută numirea în cadrul unui Divan special convocat, prin îmbrăcarea în caftan și înmînarea firmanului. (15)

Dimitrie Cantemir a beneficiat și de încrederea avută în tatăl său Constantin, care a fost credincios pînă la moarte otomanilor. Numirea domnului s-a făcut la numai cinci zile de la declanșarea războiului între Turcia și Rusia. În drum spre Iași, Dimitrie, ajuns la Galați, se întâlnește cu Nicolae Mavrocordat, proaspăt mazilit, lucru ieșit din comun pentru acele vremuri și nu numai. Preocupările intelectuale trec pe al doilea plan în condițiile în care țara era jefuită de poloni, austrieci și tătari. Prin respectarea înțelegerii avute în anul 1705 cu C. Brîncoveanu, raporturile între cei doi domni erau destul de cordiale, dacă ținem cont de faptul că Brîncoveanu avea să-l împrumute pe Dimitrie Cantemir cu suma de 10.000 galbeni în data de 3 iunie 1711. (16)

După victoriile asupra suedezilor la Poltava, Rusia devenea, prin ambițiile expansioniste ale țarului Petru I, (17) o perspectivă tentantă pentru Dimitrie Cantemir, care propune un tratat în 17 puncte, pe care îl prezintă țarului în data de 2 aprilie 1711, și prin care își declară „supușenia” față de imperiul de la răsărit. Tratatul scris în limba latină și rusă a fost publicat integral pentru prima dată de către Maria Holban și L. Demeny, în anul 1970, originalul fiind la o bibliotecă publică din Sankt-Petersburg. Acest tratat era al treilea încheiat cu Rusia, primul fiind cel semnat de Ștefan cel Mare cu Ivan al III-lea la 1482, al doilea al lui Gheorghe Ștefan cu țarul Alexei Mihailovici, la 1656, cînd Moldova nu avea graniță comună cu Rusia. (18)

Temîndu-se de opoziție, D. Cantemir se adresează printr-o proclamație, mitropolitului, boierilor de curte și celor din provincie, oștenilor, căpitanilor și întregului popor, prin care motivează această „*trecere de partea rușilor*”, cauza fiind

nerespectarea tratatelor încheiate cu Poarta, semnate pentru prima dată de Bogdan, fiul lui Ștefan cel Mare. Sînt semnalate, printre altele, dărîmarea cetăților din Moldova din perioada lui Alexandru Lăpușneanu, pierderea Tighinei, Cetatii Albe, Ismailului, dar și turcirea forțată a unor boieri moldoveni, precum doamna Elisabeta Movilă și fiul ei Alexandru, și chiar „*silnicie pe care am cunoscut-o chiar asupra noastră*”. (19)

După un preambul de motivare, tratatul prevede la primul articol faptul că țarul Rusiei ia „*sub apărarea lui pe domn și întreg poporul țării*”. În continuare se prevede ca domnul Țării Moldovei să depună în taină (?) jurămint țarului, prin iscălire și aplicarea peceteii cu sigiliul domnesc în condiții de confidențialitate (?) pînă la intrarea trupelor rusești în Moldova. Țarul se angajează a nu avea dreptul să numească domn în Moldova, care va avea putere deplină în judecăți și nimic nu se va face fără hrisov domnesc, după vechile obiceiuri moldovenești. Referitor la recuperarea teritoriilor pierdute, convenția prevede ca Moldova să intre în vechile hotare cuprinse între Nistru și munții Carpați cu Camenița, Bender și ținutul Bugeacului, cu Chilia și Cetatea Albă. În cazul în care Moldova va rămîne sub stăpînire otomană, tratatul prevedea ca Dimitrie Cantemir va avea adăpost în Rusia, unde va primi venituri care să-l despăgubească de pierderile de la Constantinopol. Tratatul semnat la Luțk este un model de prudență și abilitate diplomatică. (20)

Dimitrie Cantemir se obliga să ridice sub arme 10 000 de oameni și să pregătească alimente și furaje pentru armata rusă. Armata rusă, estimată la numai 30.000 de oameni, în frunte cu feldmareșalul Boris Șeremetiev, a trecut Nistrul pe la Soroca în luna mai 1711. Dimitrie Cantemir fiind acum sub protecția unităților rusești, convoacă un Divan boieresc la Iași ca să le aducă la cunoștință tratatul semnat cu muscalii, spre surprinderea lor. Conform unui obicei care va deveni tradițional, rușii, cînd ocupă o țară, fac o declarație de liniștire a populației (a se vedea și anul 1877) din care rezultă intenția de eliberare de sub jugul turcesc. Pentru că moldovenii nu aveau o armată bine încheagată, rușii au alocat o sumă importantă de bani pentru recrutarea moldovenilor voluntari. Dimitrie Cantemir face eforturi disperate să adune armata promisă prin amenințări precum că cei care nu se vor angaja în armată vor fi judecați, iar boierilor li se vor confisca moșiile. (21)

Întîlnirea dintre Dimitrie Cantemir și Petru I, care a avut loc la 24 iunie 1711 la Iași, în timpul careia primul sărută mîna împăratului, se va încheia și cu vizitarea unor biserici ortodoxe precum *Trei Ierarhi*, unde cei doi se închină la moaștele preacuvioasei Paraschiva și la mănăstirea Golia. Impresiile țarului referitoare la Dimitrie Cantemir sînt consemnate de acesta: „*Acest domn este un om foarte deștept și în stare să povățuiască... , o persoană foarte isteată, inteligentă și abilă*”. (22)

Moldovenii nu reușesc să adune mai mult de 7 000 de orășeni, meșteșugari, țărani și slugi evadate de pe proprietățile boierești. Scrisoarea adresată de C. Brîncoveanu țarului cu propunerea turcilor de a încheia o pace este respinsă de consiliul militar. Speranța rușilor de a mobiliza și 18 000 de sîrbi de sub coroana Habsburgică s-a dovedit un vis frumos.

Lipsa unui număr suficient de trupe, a munițiilor și mai ales subestimarea forțelor turcești, fapt care, din nefericire, se va repeta și în anul 1877, a dus la un

dezastru considerat penibil. Armata ruso-moldovenească cuprindea 38 246 de oameni, în timp ce oastea turcă îngloba 119 600 de militari fără a mai adăuga pe tătari. (23)

Pacea încheiată la Prut din 12 iulie 1711 prevede dreptul țarului să se întoarcă în țară cu toată armata și artileria, în schimb, va ceda turcilor cetatea Azov și nu se va mai amesteca în problemele Poloniei. Tratatul protejează și pe regele Suediei, Carol al XII-lea, care va putea trece prin „*țările rusești*”, venind de la Bender, unde se refugiase, ca să se întoarcă în țara sa. Acest tratat, sugerează istoricul P. P. Panaitescu, a fost influențat de mituirea vizirului de către ruși pentru obținerea unor asemenea condiții avantajoase, printre care libertatea țarului Petru I care era practic încercuit și fără scăpare. Dimitrie Cantemir a scăpat odată cu armata rusă printre trupele turcești, ascuns într-o caleașcă a împărătesei Ecaterina. (24)

Această înfrângere rușinoasă a dus la devastarea orașelor din Moldova, iar mii de oameni au fost luați în robie și vânduți la piețele de sclavi din Istanbul. Alte mii de locuitori ai Moldovei au fost nevoiți să caute adăpost în țările vecine, această situație va fi considerată una din cele mai dezastruoase evenimente din istoria Moldovei.

Ion Neculce explică acest dezastru militar, referindu-se, în mod special, la Dimitrie Cantemir, prin slaba pregătire a armatei moldovenești, care a fost improvizată în ultimul moment, fapt care pune sub semnul întrebării capacitatea de conducător militar a principelui moldovean. Acest fapt, coroborat cu numărul insuficient al armatei ruse, a făcut posibilă această rușinoasă înfrângere, cu evidentele ei repercusiuni sociale și materiale.

Dimitrie Cantemir, exilat în Rusia

Catastrofa militară a trupelor ruso-moldovenești pe Prut din iulie 1711 a avut efecte și asupra celor care au trecut de partea acestei alianțe, fiind nevoiți să părăsească locurile natale de frica represaliilor otomane. Dimitrie Cantemir, însoțit de un număr important de boieri și slujitori, s-au retras spre Iași și de aici în Rusia. În data de 1 august, în conformitate cu convenția semnată cu Petru I, domnitorul Dimitrie Cantemir semnează o petiție prin care solicită ca moldovenii refugiați în număr de 4 000, dintre care 400 erau boieri, urmau să primească pământuri în zona Harkovului. (25)

Mulți dintre ei nu doreau să rămână definitiv în Rusia, fiind copleșiți de grijile familiei și considerau acest refugiu temporar. Dar principala cauză o constituia dorința de a reveni în Moldova pentru a-și administra moșiile care erau mult mai importante față de ce li se oferise în Rusia. Încălcându-și obligațiile semnate, Petru I nu a permis plecarea în străinătate nu numai a lui Dimitrie Cantemir, ci și a copiilor acestuia, care se adresau prin scrisori, în repetate rânduri, cu rugămintea de a fi trimiși la studii în Europa.

Așezarea moldovenilor în Ucraina, în frunte cu domnitorul lor, forma un fel de stat în stat, cu drept de autonomie, depinzând numai de țarul Rusiei. D. Cantemir avea drept de judecată și de moarte asupra supușilor săi. O parte din boieri au fost

primiți în cadrul armatei ruse.

Un alt fapt care reflectă situația de „sechestrat” a lui Dimitrie Cantemir îl constituie evenimentele tragice din vara anului 1714, când s-a produs o dezbinare dintre diferite grupări de moldoveni aflați în Rusia. Domnitorul a judecat cazul și sentința sa a fost anulată de Petru I, lucru nepermis prin tratatul de colaborare semnat anterior.

Drumurile lungi și neprietenoase din Rusia au slăbit sănătatea Casandrei, soția principelui, care după pierderea a doi nou-născuți, Petru și Ion, înmormîntați la Harcov, se îmbolnăvește și datorită unui tratament neadecvat aplicat de un farmacist incompetent, decedează în floarea vîrstei, la numai 30 de ani, în 1713. Prințul se reculege în atmosfera tipică balcanică „*Dimineața la ora cinci fumează o pipă de tutun cu o ceașcă de cafea, după obiceiul turcesc, vizitează biserica de casă unde se roagă la Dumnezeu, apoi se cufundă în lumea cercetării științifice pînă la prînz. După masă doarme puțin și continuă studiile științifice pînă la ora șapte seara*”. (26)

Întrebarea care se pune este „de ce Dimitrie Cantemir a trecut de partea rușilor cînd avea atîtea dovezi de susținere din partea înalților demnitari otomani și chiar a sultanului. Însuși Voltaire, în *Histoire de Charles XII*, îl condamnă pentru această trădare față de binefăcătorul său, sultanul. (27)

Istoricul P.P.Panaiteescu interpretează art. 3 din convenție, în care se spune că „*Chiar dacă țarul ar fi făgăduit domnia Moldovei cuiva, declară prin prezenta că-și retrage făgăduiala*” sugerînd, o veche promisiune a țarului făcută lui Constantin Brîncoveanu, care dorea să stăpînească cele două principate. Alte informații susținute de Nicolae Iorga arată că Petru I ar fi făgăduit tronul Transilvaniei, Țării Românești și Moldovei, reunite, lui Francisc II Rakoczy, țarul proiectînd un stat unitar sub conducerea unui principe ungar transilvănean. Dacă aceste informații sînt adevărate, oferta lui Dimitrie Cantemir l-a determinat pe Petru I să renunțe la acest proiect. (28)

La curtea principelui erau o serie de învățați greci care îl ajutau în studiile sale și dădeau lecții copiilor acestuia. Printre aceștia era Anastasie Condoidi, care studiasse în Italia și era considerat un mare erudit. Încă din anul 1716, Dimitrie Cantemir alege un secretar în persoana unui rus educat, pe nume Ivan Ilinski, care va ține un jurnal zilnic al evenimentelor. (29)

Legăturile lui Cantemir cu lumea științifică apuseană a umaniștilor se concretizează prin alegerea lui ca membru al Academiei din Berlin. Este primul român ales membru al unei Academii străine și în diploma acordată se fac referiri la calitățile principelui: „*Pe vremea cînd domnea mai mult Marte decît literatura, acest lucru era mai mult o dorință decît o nădejde, dar acum vedem ca fapt împlinit acest lucru, de cînd preaseninul și înălțatul Dimitrie Cantemir, principe al Imperiului Rusesc, domn ereditar al Moldovei, printr-o pildă pe cît de demnă de laudă, pe atît de rară, și-a închinat numele ilustru cercetărilor științifice și prin adeziunea sa, societatea noastră a dobîndit o strălucire și o podoabă unică. Recunoaștem cu venerație bunăvoința principelui față de noi și față de studiile noastre*” (Berlin, 11 iulie 1714). (30)

Această nominalizare a fost un bun prilej pentru oamenii de știință din Leipzig

să publice în revista lor o scrisoare a lui Cantemir, adresată către un membru al Academiei din Berlin, în care își expune activitatea sa de scriitor, dar și intenția de a finaliza o istorie turcească, unde dorește să publice și expună portretele sultanilor.

În preajma plecării lui Petru I într-o călătorie în Franța și Olanda, Cantemir își exprimă dorința de a-l însoți, dar este refuzat din motive diplomatice.

În vîrstă de 45 de ani, Dimitrie Cantemir în 1718 acceptă solicitarea lui Petru I să vină în capitală, unde devine sfetnicul acestuia. Numirea lui Cantemir ca senator era echivalentă cu funcția unui ministru, comunicată de țar printr-un ucaz foarte concis: *"Domnilor senatori, după primirea prezentei, veți recunoaște pe domnul Moldovei, cneazul Dimitrie Cantemir, ca sfetnic intim și membru al senatului. Petru"*. (31)

Acest senat avea 10 membri care reprezentau departamentele și aveau și rolul de a emite legi. În anul 1721 membrii acestui senat l-au sfătuit pe Petru I să ia titlul de împărat și se pare că cel care a inițiat acest demers a fost chiar Cantemir. Titlul de imperator era practicat numai în apus, unde singurul la acea dată era numai împăratul romano-german din casa de Habsburg, Carol al VI-lea de la Viena. Titlul propus de Senat a fost de: *"Tatăl patriei, împărat al tuturor rușilor, Petru cel Mare"*. Aici îl identificăm pe istoricul Cantemir, care semnează al patrulea dintre senatori.

După un an, la 1722, senatul a fost nevoit să analizeze o problemă vitală pentru moștenitorii tronului. Senatul decide să schimbe datinile moștenirii tronului hotărînd ca însuși țarul, în timpul vieții, să decidă cine va fi moștenitorul tronului, oricare va fi acesta. Această decizie la care a participat și Cantemir a deschis era domniei femeilor pe tronul Rusiei. (32)

După aproape opt ani de văduvie, Cantemir se recăsătorește, nu înainte de a mărturisi țarului despre modul cum a hotărît aleasa inimii sale: *"Un filozof arab, întrebat de unde a învățat anatomia, a răspuns că de la orbi și fiind întrebat din nou cum a căpătat știință desăvîrșită a celor naturale de la cei ce n-au ochi, a spus că, imitînd pe orbi, niciodată n-a înaintat un picior, fără să cerceteze drumul cu bățul"*. Așa a decis, după multe cercetări, cine va fi aleasa inimii sale, Cneaghina Anastasia Trubețkoi, fiica generalului Ivan Iurevici Trubețkoi, care fusese prizonier în Suedia timp de 18 ani, oferind posibilitatea fiicelor sale să primească o educație aleasă. Anastasia, fiica cea mai mică, de numai 18 ani, va fi nevasta lui Cantemir. La 14 ianuarie 1720, în prezența țarului și a familiei imperiale, a avut loc nunta la care Dimitrie Cantemir, la solicitarea expresă a nașului (Petru I), a fost nevoit să-și radă barba și să îmbrace după moda apuseană, cu perucă pudrată și haine scurte. (33)

Fig. 4

Această căsătorie avea însemnătatea ei prin faptul că Dimitrie Cantemir intra în aristocrația rusă și, într-un fel, era o renunțare la reocuparea tronului din Moldova.

Anastasia era considerată una din cele mai frumoase doamne din Petersburg, era înaltă, blondă, tenul frumos, cu mâini delicate și avea pe pleoapa stîngă o mică pată neagră care aducea o strălucire frumuseții ochilor ei.

Multe speranțe politice avea să trăiască Dimitrie Cantemir, cînd Petru cel Mare s-a îndrăgostit de Maria, fiica mai mare a lui Cantemir. Țarina Ecaterina, a doua soție a lui Petru, era fără educație, o roabă din Livonia, cu care s-a căsătorit foarte tîrziu. Cu perspectiva de a avea un moștenitor de la Maria, Petru se pare că era hotărît să se despartă de Ecaterina și să se căsătorească cu cea care îi asigura o continuitate a neamului.

În timpul expediției de la Marea Caspică din anul 1722, Cantemir, împreună cu toată familia, printre care și Maria, l-au însoțit pe țar, dar, din nefericire, Maria a născut la Astrahan un copil mort. P.P.Panaiteescu aduce argumente prin care se presupune că țarina, prin intermediul medicului grec Policala, al familiei Cantemir, a făcut tot posibilul ca fătul să se nască mort, drept pentru care a fost pedepsit de împărat. (34)

În această expediție în Caucaz, Dimitrie Cantemir era deosebit de util ca specialist în chestiunea Orientală musulmană, fiind permanent în apropierea țarului care l-a solicitat să redacteze o proclamație în limbile locale, în numele împăratului. În această perioadă Cantemir a făcut studii istorice și geografice ale acestei regiuni la solicitarea Împăratului. Acum apare tipografiată lucrarea „*Sistema religiei mahomedane*” în limba rusă, la Moscova în anul 1722.

Ca urmare a acestei expediții, prin tratatul semnat la Constantinopol în data de 12 iunie 1724, turcii stăpînesc întreaga Georgie cu Tbilisi, Erevan și Tibriz, iar Rusia cîștigă malul apusean și sudic al Caspice, cu Baku.

Cantemir, cu întreaga lui familie, se îndreaptă spre Moscova în plină iarnă a lui ianuarie 1723, fiind bolnav de diabet, nu va supraviețui acestui efort decît pînă pe data de 21 august 1723, cînd decedează la vîrsta de 50 de ani. La Moscova, lîngă mănăstirea greacă *Sf. Neculai*, Dimitrie Cantemir a zidit o biserică cu hramul *Sf. Împărați Constantin și Elena*, unde a fost înmormîntat alături de soția lui Casandra și fiica Smaragda. Mai tîrziu, vor fi înmormîntați, tot în această biserică, Maria și Antioh vodă, fratele lui Dimitrie. (35)

Aducerea osemintelor lui D. Cantemir la Iași

Cripta familiei Cantemir a rămas neatinsă pînă în primăvara anului 1935, cînd s-a proiectat construcția unei stații de metrou în zona ocupată de această mănăstire. Muzeografi de la Moscova au reușit să salveze lespezile și osemintele lui Dimitrie Cantemir, ale nevestei sale Casandra și ale fiului său Antioh din necropola Cantemireștilor, pe care le-au depus la muzeu. Istoricul Sorin Iftimi, care a studiat acest caz, a oferit mai multe detalii privind condițiile în care au fost aduse aceste oseminte la Iași.

Prin intermediul unui român care trăia la Moscova, Ion Dicescu, ministerele

de externe ale celor două state au convenit ca rămășițele pămîntești ale lui Dimitrie Cantemir și ale soției sale Casandra să fie transmise părții române pentru a fi reînhumate la Iași. (36)

Din presa timpului, istoricul Ștefan S. Gorovei a publicat în *Magazinul Istoric* detalii privind ceremoniile care au avut loc cu această ocazie.

Osemintele domnitorului Dimitrie Cantemir au fost așezate într-o raclă sigilată împreună cu pămîntul găsit în jurul lor. Odată cu osemintele a fost adusă și piatra cu inscripția de deasupra mormîntului. Atît osemintele cît și o parte din arhiva provenită din tezaurul de la Moscova, la care s-au adăugat și anumite piese rare din colecțiile noastre arheologice, împachetate în 1445 de lăzi, au fost transportate de la Odessa la Constanța cu nava de pasageri *Principesa Maria*. (37)

În vederea festivității de primire a acestor oseminte domnești, au sosit la Constanța, în data de 16 iunie 1935, oficialitățile guvernamentale de la București în frunte cu: dr. Angelescu, ministrul instrucțiunilor, Al. Lapedatu, ministrul cultelor, Vasile Sassu, ministrul domeniilor, Nicolae Iorga, președintele Comisiei Monumentelor Istorice, și Nicolae Titulescu, ministrul de externe, Ion Nistor, ministrul muncii. Trenul cu osemintele domnești a sosit la Iași în data de 17 iunie 1935, fiind însoțite de gen. Ilașievici, mareșalul Palatului, și miniștrii.

De la București au sosit la Iași, pentru acest eveniment și G. Tătărescu, președintele Consiliului de Miniștri și Ion Inculeț, ministrul de interne. Pe peronul gării, oficialitățile au fost întâmpinate de mitropolitul Gurie al Basarabiei, Visarion Puiu, episcopul de Bălți, Cosma Petrovici, episcopul de Galați, Ilarion, vicarul episcopal de Roman. Racla a fost coborîtă de patru generali, fiind depusă pe un catafalc cu sfeșnice aprinse și steaguri tricolore. Slujba de pomenire a fost însoțită de un cor de 200 de preoți care au cîntat *Veșnica pomenire*. (38)

După slujbă, racla a fost ridicată de miniștrii, în frunte cu primul ministru și depusă pe un afet de tun. Din partea regelui Carol al II-lea a fost depusă o frumoasă jerbă, alăturată celei depuse de ambasadorul Rusiei la București. La această procesiune au participat și peste 1000 de țărani veniți din tot județul. Racla a fost transportată la Mitropolie, unde mitropolitul Nicodem a oficiat slujba *Prohodului*, după care a fost transportată și depusă la biserica *Trei Ierarhi* de către profesorii Universității din Iași.

Procesul-verbal de primire semnat de Nicolae Iorga, în data de 16 august 1935, prevede faptul că în raclă s-au găsit o parte din oseminte (oasele brațelor și picioarelor), fără craniu, înfășurate în resturile unui veșmînt de mătase, croit oriental. Cele două pietre de mormînt, atribuite lui Dimitrie Cantemir și soției sale, sînt expuse în prezent, pe holurile Palatului Culturii din Iași. (39)

În 1993, arheologul ieșean Alexandru Andronic a avansat ipoteza că cele două pietre nu au aparținut principelui moldav. Argumentul principal ar fi faptul că blazonul sculptat pe piatra de mormînt este diferit de blazonul pe care familia Cantemir l-a utilizat în Rusia.

Și istoricul ieșean Sorin Iftimi, analizînd recent heraldica reprezentată pe piatra de mormînt adusă din Rusia, pe care o compară cu blazonul Cantemireștilor,

trage, pe bună dreptate, următoarea concluzie: „piesa aflată la muzeul ieșean nu a aparținut mormîntului lui Dimitrie Cantemir”. (40)

Colaborarea cu Academia de Științe din Berlin

Alegerea lui Dimitrie Cantemir ca membru al Academiei din Berlin poate fi considerată ca un puternic imbold de a scrie mai multe lucrări, printre care *Descrierea Moldovei, Istoria Imperiului Otoman, Hronicul vechimii romano-moldovlahilor*.

Cu toate că o parte din corespondența lui D. Cantemir referitoare la intențiile științifice, care anticipau alegerea sa ca membru al Academiei din Berlin, a fost publicată de Emil Pop (1969) și analizată de Maria Holban (1973), rezultatele nu sînt încă total elucidate și meritul de a aborda recent acest subiect revine acad. Andrei Eșanu.

Gottfried Wilhelm Leibniz, fondatorul și primul președinte al Academiei de Științe din Berlin, se interesa de activitatea literară și științifică din Rusia, lucru care nu trebuie să ne surprindă, pentru că savantul a îndeplinit funcția de consultant al țarului pentru probleme de știință. Mai mult, acesta îl sfătuiește pe țar să înființeze la Petersburg o academie de științe.

Este cunoscut faptul că savantul și diplomatul german, baronul Heinrich Huyssen, care se afla în slujba lui Petru I (1702), era membru al Academiei din Berlin din anul 1710 și făcea legătura între savanții din Rusia și această prestigioasă instituție academică germană.

La recomandarea acestuia, Dimitrie Cantemir avea să fie ales primul membru din Rusia al Academiei din Berlin, la 14 iulie 1714, și demn de subliniat este faptul că numai după 10 ani vor mai fi aleși în acest for științific alți savanți care activau la curtea imperială din Rusia. (1724 - T. Konset, 1726 - M. S. van der Beck și 1730-Gottfried Siegfried Bayer). (41)

În ședința academică din 31 mai 1714, este analizată scrisoarea lui H. Huyssen, care se oferă să furnizeze știri orientale pe care le posedă. Această ofertă este acceptată și se precizează necesitatea de a se descrie granițele reale ale principatelor Valahia și Moldova. În data de 11 iulie 1714, pe lângă scrisoarea lui H. Huyssen, este prezentată și o scrisoare a lui D. Cantemir adresată acestuia sub formă de „*memoriu de lucru și preocupări științifice*”, scrisoare descoperită de Ovidiu Densușianu în anul 1894. Prințul prezenta cu acest prilej lucrările: *Divanul*, publicat la Iași și cele în curs de redactare „*Despre originea poporului nostru, adică despre coloniile așezate în Dacia de împăratul Traian, scrisă în limba țării, care urmează să fie tradusă în latinește*”.

P. P. Panaitescu presupune că această lucrare aparține lui Miron Costin, *De neamul moldovenilor*, pe care Cantemir ar fi dorit să o traducă în latină, proiect abandonat în favoarea unei lucrări pe care o va denumi **Hronicul**.

Academia din Berlin se mărginește doar la recomandarea unui subiect, lăsînd autorului libertatea de tratare, cunoscînd faptul că principele avea o pregătire geografică temeinică. (42)

Între timp se confirmă, la 1 august 1714, faptul că Dimitrie Cantemir este

ales membru titular al Academiei din Berlin. După această dată se întrerupe corespondența cu Academia, informație care stă sub semnul incertitudinii dat fiind posibilitatea ca cercetările să nu fi descoperit alte surse. Cert este faptul că Dimitrie Cantemir nu a primit Diploma de membru titular al Academiei berlineze, după cum semnalează Sever Zotta în anul 1931. (43)

Dar un îndemn de a scrie despre neamul și vechimea moldovenilor o vom găsi mărturisită de autor în *Hronicul*.

În vara anului 1716, *Descrierea Moldovei* era terminată și putea fi expediată la Berlin, însă din diferite motive, încă neelucidate, D. Cantemir nu a expediat manuscrisul cu toate insistențele celor din Academia berlineză. Problemele survenite în cadrul Academiei după decesul președintelui Leibniz, este posibil să-l fi determinat pe Cantemir să nu mai manifeste încredere în această instituție sau este posibil să fi dorit publicarea ei înainte, după care să o expedieze. O altă motivație poate fi faptul că lucrând în paralel la *Descrierea Moldovei* și la *Hronicul*, să fi dorit să revină cu anumite corecturi, pentru că ajunsese la concluzii diferite și numai după aceea să o trimită la Berlin. În concepția lui D. Cantemir, cele două lucrări constituiau un subiect indivizibil.

După decesul lui D. Cantemir, Academia spera să primească lucrările, prin expedierea mai multor scrisori în acest sens, adresate fiului Antioh Cantemir. Aceste insistențe fac posibilă expedierea la Berlin în data de 4 mai 1725, a unei hărți intitulată *Mica hartă a Daciei și Moesiei*. (44)

Cît privește manuscrisul *Hronicul*, acesta nu este expediat pe motivul că trebuie completat volumul II și apoi tradus după textul român, în latină. Versiunea textului în limba latină al volumului I s-a pierdut odată cu alte lucrări ale lui D. Cantemir, în timpul naufragiului din Marea Caspică. (45)

Importanța acestor lucrări pentru Academie îi determină pe aceștia să-l coopteze printre membrii ei pe medicul familiei Cantemir (1726), M. S. van der Beck, care anterior a fost și la curtea lui Nicolaie Mavrocordat, fiind un cunoscător la țările române.

În această calitate de medic al familiei Cantemir, are acces, cu acordul prințului Antioh, la unele lucrări ale lui Dimitrie Cantemir. Dorind să satisfacă solicitările insistente ale Academiei din Berlin, M. Schendo van der Beck, se angajează să copieze și să expedieze în Germania, cu ajutorul baronului Huyssen, o parte din lucrările lui Cantemir. Din corespondența timpului rezultă că medicul copiază în taină manuscrisul *Dacia vetus et nova* pe care îl expediază la Berlin. (46)

Antioh Cantemir, în anul 1732, este numit ambasadorul Rusiei la Londra și pleacă cu manuscrisele: *Istoria Imperiului Otoman* și *Descrierea Moldovei*, lăsând în Rusia numai *Hronicul* scris în românește, care nu era accesibil în occident. Pe bună dreptate, cercetătoarea Maria Holban își pune întrebarea de ce Antioh a reținut manuscrisul *Descrrierii Moldovei*? De ce atunci cînd a dat la gravat harta Moldovei în Olanda, nu a dat și textul *Descrrierii Moldovei*? Unul din motive ar fi decăderea Academiei din Berlin în perioada 1723-1726. (47)

Problema hărții utilizate în *Descrierea Moldovei*

Multă vreme s-a crezut că harta lui Büsching, anexată la ediția germană a *Descrierii Moldovei* din anul 1771, este cea originală. Primul care ridică un semn de întrebare referitor la autenticitatea acestei hărți este V.A.Urechia care descoperă un text din memoriul geografului francez J. B. d'Anville: „*Mi s-a îngăduit de către prințul Antioh Cantemir, ambasador al Rusiei pe lângă rege, să copiez în întregime harta Moldovei, lucrată de D. Cantemir...*”. (48)

Descoperirea hărții originale făcută de geograful G. Vîlsan la Biblioteca Națională din Paris l-a făcut pe acesta să constate faptul că harta lui Büsching era o simplă copie redusă și deformată a originalului. El a constatat că anumite indicații din *Descrierea Moldovei*, care făceau trimitere la hartă, nu corespundeau cu textul. Mai mult, la unele pasaje unde contradicția era prea evidentă, pasajul respectiv din textul german lipsea. Cu alte cuvinte, Büsching adaptase textul la harta lui, care era o copie nereușită a originalului.

Ca geograf, G. Vîlsan a presupus că era imposibilă desenarea unei hărți fără a consulta direct terenul și, cum Cantemir era plecat în Rusia, nu a rămas decât ipoteza de a consulta alte hărți mai vechi. P. P. Panaitescu are un alt punct de vedere, considerînd că anumite informații D. Cantemir le obținea pe cale orală de la moldovenii care l-au însoțit în Rusia. În sprijinul acestei ipoteze stă și faptul că există o legătură vizibilă între hartă și textul *Descrierii Moldovei*. Timpul scurt cît a domnit în Moldova, dar și preocupările de administrație și în final, pregătirea campaniei militare, îl conduc pe geograful G. Vîlsan la ipoteza logică că această hartă a fost doar pregătită în Moldova și definitivată în Rusia, odată cu finalizarea textului. Harta ar fi fost doar ilustrarea textului.

Un argument interesant ar fi cel legat de limbajul heraldic pe care îl ridică harta descoperită de G. Vîlsan. În partea stîngă de jos a hărții este amplasat titlul hărții încadrat într-o ramă, peste care sînt amplasați doi îngeri care susțin o coroană cu o cruce, sub care se află un ecuson oval gol: *Principatus Moldaviae nova H accurata Descriptio Delineante Principe Demetrio Cantemirio*. În limbaj heraldic, faptul că în ecuson lipsesc elementele heraldice ale familiei Cantemir, ne conduce la următoarea concluzie: principele nu mai era domnitor, și-a pierdut tronul. Concluzia la care ajunge cartograful Vintilă Mihăilescu este că această hartă originală a fost desenată de D.Cantemir în Rusia, cînd era refugiat. (49)

În concluzie, autorul nu precizează data la care a fost desenată harta, dar unii istorici presupun că ea trebuia să fi fost finalizată atunci cînd textul latin era terminat și începea cel în limba română, alții susțin elaborarea hărții concomitent cu scrierea textului în limba latină, fără de care nu putea face descrierea geografică a Moldovei. (50)

Autorul *Hronicului*, care avea să fie finalizat în 1717, pomenește de *Harta Moldovei* ca o lucrare finisată și la care s-a muncit foarte mult, fiind terminată cu doi ani înainte. La această concluzie ajunge istoricul Andrei Eșanu: „*În anul 1715 a fost încheiată întocmirea Hărții Moldovei*”. (51)

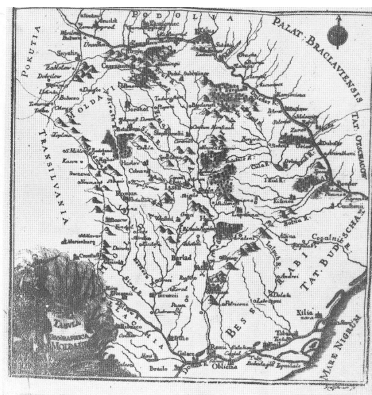
Ce hărți puteau constitui un model pentru D. Cantemir la desenarea Hărții Moldovei? Sînt semnalate mai multe surse precum: Marcator (1650); Sanson d'Abeville (Paris, 1665); Giacomo da Rissi (1687); Iohan Batista Homan, a cărui hartă cuprinde Transilvania, Valahia, Moldova, Bulgaria, Serbia și Basarabia. În toate aceste hărți întinderea longitudinală a Moldovei era deformată de două ori față de realitate, față de deformarea mult mai mică făcută de D. Cantemir, care a corectat, dar nu complet, această greșeală. Dimensiunile desenate de Cantemir aveau la bază o unitate de măsură ușor de explicat pentru acea perioadă, orele de mers, informații pe care le solicita boierilor moldoveni pe care îi avea la dispoziție în timpul refugiului din Rusia.

Pînă la apariția altor hărți mai precise au trecut o sută de ani, în care harta lui D. Cantemir a adus informații esențiale, cum ar fi rețeaua hidrografică, numărul mare de localități, peste 800, împărțirea țării pe ținuturi (districte). (52)

Din nefericire manuscrisul original al *Hărții Moldovei*, evaluat de G. Vîlsan la dimensiunea de 850/651 mm., nu a fost găsit încă, așa că va trebui să-i judecăm valoarea după copia olandeză din 1737, cu multe erori de transcriere, sau după copia executată de J. B. d'Anville. Această ultimă copie a fost găsită de P. P. Panaitescu tot la Biblioteca Națională din Paris, pe care a publicat-o în anul 1928, fiind considerată de cartografi, cea mai clară și mai fidelă. (53)

Harta Moldovei desenată de D. Cantemir, considerată ca un document foarte important, care aduce noi informații cartografice pentru epoca respectivă, apare în ediția jubiliară (1973) a Academiei Române, ca o anexă la volumul dedicat *Descrierii Moldovei*, sub forma copiată de J. B. d'Anville, care nu are heraldică și nici împărțirea pe districte.

Harta Moldovei, în varianta găsită de G. Vîlsan, am găsit-o publicată numai de către acad. Gh. Adamescu, ca anexă la *Descrierea Moldovei*, Ed. Cartea Românească, din 1942, care conține evident delimitate districtele și heraldica.

Harta Moldovei înlocuită de Dimitrie Cantemir – pentru lucrarea „Descrierea Moldovei”. (Variantă publicată de G. Pascu)

Fig. 5

Structura Descrierii Moldovei

Aceasta cuprinde trei părți:

- descrierea geografică a Moldovei care dezvoltă istoria ținutului, frontierele, apele, munții, cereale cultivate și păduri
- organizarea statală, în care se prezintă modul de alegere a domnului, datini și obiceiuri, ranguri boierești, armată, legi și judecată
- partea consacrată religiei moldovenilor, limba vorbită și scrisă, o pledoarie pentru latinitate.

Cu siguranță, D. Cantemir a avut ca model cronicile scrise de Nicolae și Miron

Costin, Ureche în Moldova și a stolnicului Cantacuzino, unchiul soției sale, care desenase o hartă a Țării Românești.

Izvoarele lui Cantemir erau numeroase și variate datorită erudiției sale. În Rusia avea la îndemână bibliotecile imperiale din care consulta cărți precum *Sinopsisul istoriilor rusești de la Kiev* (1674). Sursele citate de D. Cantemir sînt mulți scriitori din antichitate, cei bizantini și occidentali, dar nu toți demni de încredere.

Istoricul P. P. Panaitescu, referindu-se la valoarea *Descrierii Moldovei*, care oglindește cu exactitate epoca autorului, consideră că D. Cantemir „nu cunoștea organizația veche a Moldovei, din veacurile precedente și afirmațiile acestuia despre acele vremuri sînt în general aproape toate greșite. Totuși Descrierea Moldovei rămîne un moment în istoria culturii noastre, o carte de vaste concepții științifice, o operă geografică pentru vremea ei, dar nu un izvor istoric pentru istoria Moldovei în secolele dinainte de D. Cantemir”. (54)

Soarta manuscriselor și edițiilor publicate ale *Descrierii Moldovei*

Dintre românii care s-au aplecat asupra acestui subiect voi nominaliza pe cei dintîi: mitropolitul Veniamin Costache, Vasile Vîrnav, C. Negruzzi, T. Boldour-Lățescu, Al. Papiu Ilarian, Iosif Hodoș, Grigore Tocilescu, Ion Minea, George Pascu, Gheorghe Adamescu, I. D. Lăudat, Nicolae Iorga, Al. Piru, D. M. Pippide, Ion Rotaru, Andrei și Valentina Eșanu, Victor Cirimpei Haralambie Corbu, Dumitru Grama, etc.

Cel care a evocat primul împrejurările întocmirii și publicării **Descrierii Moldovei** în România și în străinătate pînă la 1872 a fost Al. Papiu Ilarian. Societatea Academică Română îl desemnează pe acesta să îngrijească și să publice pe socoteala ei, Operele Principelui Demetriu Cantemiru. Primul Tom cuprinde *Descriptio Moldaviae* cu harta Moldovei și apare la Typographia Curții în anul 1872. Tomul II apare după trei ani, dar cuprinde și versiunea românească începută de A. Papiu Ilarian și finalizată de Iosif Hodoș, sub titlul: *Descrierea Moldovei, tradusă din textului originale latinescu, aflatu în Museulu Asiaticu alu Academiei Imper. Scientifice de la St. Petropole*, conține 171 de pagini, o hartă și facsimil. (55)

În „Prefațiunea” ediției bilingve, Al. Papiu Ilarian combate cu argumente serioase presupunerea făcută în ediția germană, apărută în anul 1771, precum că *Descrierea Moldovei* ar fi fost scrisă în perioada 1712-1713. El propune anul 1716 ca finalizare a lucrării, dată susținută și de Nicolae Iorga, care extinde data de 1718 și asupra *Hronicului*. (56)

Și Ion Minea susține această dată de finalizare a *Descrierii Moldovei*, 1716, venind cu următorul citat din Cantemir datat la 11 dec 1718: „Cu doi ani mai înainte, toată hotărîrea țării Moldovei, cu tabla geografică, cu cîtă osîrdie și trudă s-au putut, deplin precum ni se pare, s-au șiruit”. (57)

Descrierea Moldovei nu a fost publicată în timpul vieții autorului, poate și din simplul motiv că autorul nu o considera terminată. D. Cantemir intenționa să o revadă pentru că constatase multe lacune pe care intenționa să le completeze mai tîrziu, precum semnalează la pagina 92, o schemă grafică a unui alai la Constantinopol,

care lipsește.

N. Iorga, care consacră 150 de pagini lucrărilor lui D. Cantemir în *Istoria literaturii românești*, scoate în evidență lipsurile, greșelile și abordările diferite ale evenimentelor istorice, în cele două lucrări *Descrierea Moldovei* și *Hronicul*.

Hronicul trebuia continuat, fiind o operă neterminată, iar *Descrierea* cerea o prefacere totală în spirit, pentru că așa cum afirma N. Iorga „era greșită în esența ei” și nu o putea publica după ce scrisese *Hronicul*, dându-și seama de diferențe și erori. Totuși *Descrierea Moldovei* a fost publicată în multe ediții sub o formă pe care n-a dorit-o autorul. (58)

După moartea autorului (1723), manuscrisul a rămas în posesia fiului mai mic, Antioh, care fiind numit ambasador al Rusiei la Londra, a luat cu el manuscrisul cu intenția de a-l publica în Occident. O editare în Olanda, pomenită în biografia lui D. Cantemir, publicată în 1783 la Moscova de Bayer, este contrazisă de ultimele studii.

Antioh Cantemir, din motive evident financiare, nu reușește să finalizeze bunele intenții de a edita lucrările tatălui său. Sînt mărturii prin care se poate constata că împărăteasa Rusiei nu asigura finanțarea propriei sale Ambasade de la Paris, unde fusese mutat Antioh. La moartea acestuia, se constată o datorie a statului rus pentru o perioadă de trei ani la achitarea salariilor și a chiriei sediului ambasadei, cu toate demersurile făcute în mod repetat de către Antioh.

În 1744, după moartea la Paris a lui Antioh Cantemir, devenit ambasador în Franța după ce fusese ambasador la Londra, manuscrisul latin al *Descrierii* avea să fie vîndut la o licitație contelui Thomson, ginerele marelui medic Boerhaave. Murind Thomson, soția lui a dat manuscrisul unui văr, Abraham Raas Boerhaave, profesor la Petersburg. Acesta l-a dăruit altui medic-imperial, von Kruse, ca în final să ajungă la consilierul imperial G. F. Müller din Petersburg. Apreciind valoarea acestui manuscris, doctorul o încredințează unui specialist geograf, Anton Friedrich Büsching, care o traduce în limba germană cu ajutorul lui Johann Ludwig Redslob din Berlin.

Celelalte manuscrise rămase la Șerban, fiul lui Dimitrie Cantemir, au fost cumpărate la licitație de Nicolae Bantiș Kamenscki, strănepot din partea mamei lui D. Cantemir care, ulterior, au fost donate în 1783 arhivelor Ministerului de externe din Moscova. (59)

Descrierea Moldovei în traducere germană apare publicată în revista de specialitate *Magazin für die neue Historie und Geographie*, III-IV, 1769-1770, după care într-un volum separat (*Frankfurt & Leipzig*,) la 1771. (Exemplar care se găsește în Biblioteca Academiei Române) (60)

În anul 1806 această ultimă ediție în limba germană ajunge în mîna mitropolitului Veniamin Costache, care solicită banului Vasile Vîrnav să o traducă, după mărturiile lui M. Kogălniceanu. Neputîndu-se tipări imediat după efectuarea traducerii, lucrarea ajunge în posesia mitropolitului muntean Grigore, care o înapoiază colegului său din Moldova. Mitropolitul Veniamin Costache, de data asta, sub domnia lui Ioan Sandu Sturdza, poruncește să fie tipărită la mănăstirea Neamț, unde stareț era călugărul Domețianu. *Descrierea Moldovei* apare astfel pentru prima dată în limba română, în data de 19 august 1825, cu o precuvîntare scrisă de ieromonahul

Gherontie, volum care este păstrat la Biblioteca Academiei. (61)

A doua ediție va apărea la Iași în anul 1851, tot după traducerea lui Vasile Virlav, sub îngrijirea lui Costache Negruzzi, la *Tipografia francezo-română*. Are o *Precuvîntare* nesemnată și o prefață de F. G. Müller.

Ediția a treia apare tot la Iași, în data de 28 noiembrie 1865, la Imprimeria A. Berman, fiind îngrijită de antiunionistul Teodor Boldur-Lătescu, redactorul ziarului *Moldova* din Iași

În anul 1869, Episcopul Melchisedec Ștefănescu comunică Societății Academice Române faptul că în biblioteca Academiei de teologie din Moscova se află manuscrisul latinesc al *Descrierii Moldovei*. Societatea Academică Română solicită ministrului de externe să intervină la guvernul rus pentru a se împrumuta manuscrisele lui Dimitrie Cantemir. (62)

Guvernul rus este binevoitor și în 1870 Consulul general din București comunică Ministerului de externe faptul că a primit două manuscrise **latine** ale lui D. Cantemir, amîndouă conțineau *Descrierea Moldovei*.

Grigore Tocilescu, care s-a putut convinge la fața locului, clarifică faptul că aceste manuscrise se aflau, de fapt, în colecțiile Muzeului Asiatic al Academiei de Științe din Petersburg. (63)

Cel ce va fi delegat să le ridice de la Consulatul rus și să le publice, din însărcinarea Societății Academice Române, va fi Al. Papiu Ilarian care constată faptul că primul manuscris conține 293 pagini, și este localizat la Petropoli, datat 1727, considerat complet, dar cu erori și omisiuni. Cel de al doilea manuscris, care inițial avea scris *Descriptio Moldavie*, este șters și apare *Historia*, are numai 184 pagini, avînd mai multe capitole lipsă. Ambele manuscrise sînt scrise în limba latină.

După spusele lui Papiu Ilarian, din cele două manuscrise, cel de al doilea este manuscrisul original avînd pe margini însemnări făcute de mîna autorului (autographum auctoris), primul fiind doar o copie.

Acum este momentul să se clarifice răspunsul la întrebarea - în ce limbă a redactat D. Cantemir inițial lucrarea *Descrierea Moldovei*. Este cunoscut faptul că Müller, în prefața celei de-a doua ediții în limba germană afirma că versiunea originală era în limba română și faptul că versiunea latină a fost făcută de secretarul lui D. Cantemir, Ilinski. În combaterea acestei teze pot fi invocate chiar cuvintele lui D. Cantemir din *Hronic*, unde se referă la cele două lucrări „Însă acestea toate fiind de noi în limba latinească scrise și alcătuite” (64)

În continuare, Societatea Academică Română îl însărcinează pe Al. Papiu Ilarian să publice textul latin al *Descrierii Moldovei*. Acesta, ajutat și de Massim, și-a pregătit o copie proprie pe baza căreia au publicat pentru prima dată această lucrare în limba latină în anul 1872, ca un prim tom al Operelor complete editate de Societatea Academica. Papiu Ilarian scrie o prefață la această ediție în care arată tot istoricul acestei lucrări. Pentru ca această lucrare importantă să poată fi citită de un public cît mai larg, era necesar să fie tradusă în limba română. Acest lucru l-a început Papiu Ilarian dar din cauza îmbolnăvirii sale nu a putut traduce decît primele capitole, restul a fost continuat de un alt membru al Academiei Române, Iosif Hodoș, lucrare

care va apărea în anul 1875, fiind prima traducere românească după originalul din limba latină.

O nouă ediție a acestei traduceri aparține lui Miron Nicolescu care o publică în anul 1909 în *Biblioteca Socec* cu o notă introductivă, biografică și bibliografică. În același an apare și în *Biblioteca pentru toți*. La Cernăuți, sub îngrijirea lui Pardini, apare o altă ediție românească în anul 1915.

Societatea Academică Română la data de 4 octombrie 1877, are o inițiativă privind cercetarea și localizarea lucrărilor lui Dimitrie Cantemir în Rusia. Pentru acest scop îl nominalizează pe Grigore Tocilescu (1850-1909), strănepot al lui Nicolae Bălcescu, cunosător al mai multor limbi străine (slavonă, rusă, latină, polonă, greacă, franceză, italiană) să cerceteze și să copieze din arhivele rusești toate documentele cantemirești, dar și altele legate de istoria românilor. Timp de patru luni Grigore Tocilescu lucrează cu zece copiiști și depune o muncă impresionantă. Rezultatul acestor cercetări le sintetizează într-o lucrare cunoscută sub denumirea *Raport asupra misiunii în Rusia* pe care o adresează Academiei și care este tipărită în anul 1878. (65)

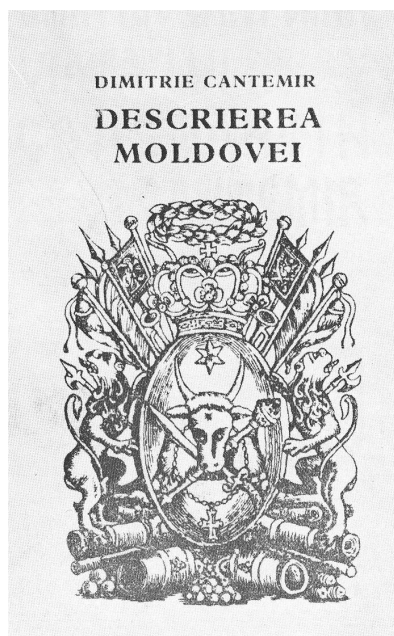
La 200 de ani de la moartea lui D. Cantemir, George Pascu redactează a doua traducere din latină a lucrării pe care o publică la București în 1923.

A treia traducere din latină, independentă de celelalte o realizează acad. Gh. Adamescu și o publică în *Cartea românească* în anul 1942.

Au urmat și alte ediții ale lui Petre Pandrea, cu o prefață de C. I. Gulian (1956), Constantin Măciucă (1961-1965-1967).

La cei 300 de ani de la nașterea lui D. Cantemir, Academia Română a luat inițiativa să editeze o lucrare bilingvă cu un comentariu istoric și un studiu cartografic care apare în anul 1973. Tot cu acel prilej Biblioteca Națională publică o bibliografie selectivă, un izvor de informații deosebit de util, în care apare și harta în varianta publicată de G. Pascu. (66)

Surprinzător este faptul că arhiva cu manuscrise și raportul lui Grigore Tocilescu, care conține peste o mie de pagini referitoare la Dimitrie Cantemir, nu au fost studiate și cercetate pînă la redescoperirea lor de către Ecaterina Țarălungă. Pentru a aprofunda acest subiect, cercetătoarea a întreprins o călătorie de studiu în anul 1988 la toate arhivele rusești semnalate de Grigore Tocilescu pentru a identifica manuscrisele și a le studia la fața locului. Ca urmare a acestei cercetări, E. Țarălungă elaborează o lucrare de sinteză pe care o intitulează *Dimitrie Cantemir. Contribuții*

Coperta ultimei ediții a lucrării „Descrierea Moldovei”, București, 1973

Fig.7. Descrierea Moldovei.
Editia 1973

documentare la un portret, care apare în anul 1989 la Editura Minerva.

Recent (2009), la Editura Istros a apărut un studiu intitulat *Valori universale ale operei lui Dimitrie Cantemir*, lucrare concepută cu metode noi de investigare științifică, scrisă de Mihaela-Elena Ciocoîței. Prin aplicarea unor scheme de cercetare modernă, printre care și analiză SWOT, autoarea ajunge la concluzia că sîntem încă foarte departe de a se finaliza analiza textului cantemirian care rămîne o datorie de onoare a celor implicați în acest domeniu.

Descrierea Moldovei a fost tradusă în rusește în anul 1779 și în grecește în anul 1819. (67). Dificultățile întîmpinate de traducători și editori sînt scoase în evidență de către Acad. Gh. Adamescu: „*Cartea lui Cantemir este scrisă cu destulă claritate, dar întîlnim fraze ce nu pot fi deslușite bine din cauza unui cuvînt cu un sens necunoscut. Cantemir folosea cuvinte turcești, grecești, pe care rareori le dă explicația latinească*”. (68). Neavînd corespondențe în limba latină, Dimitrie Cantemir era obligat să latinizeze foarte multe denumiri de instituții, funcții civile, militare, eclesiastice, de ceremonii, de obiecte din vremea lui sau chiar termeni comuni din elină sau neogreacă sînt latinizați.

Antioh Cantemir, ajuns ambasadorul Rusiei la Londra, pentru a îmbunătății relațiile între cele două imperii, aduce cu el și *Istoria Imperiului Otoman* pe care începe să o traducă în limba italiană, dar fără să finalizeze traducerea. Regina Angliei, aflînd de prețiosul manuscris, îl însărcină pe Tindal să-l traducă în limba engleză, astfel apare la Londra în anul 1734 prima ediție în limba engleză, care face senzații, fiind necesară o altă ediție în anul 1756. (69)

Merită a fi semnalată și o copie a *Hronicului*, care a fost adusă de un comerciant din Viena și care ajunge în Biblioteca din Blaj în anul 1730, unde Samuel Clain o studia. Acest manuscris nu se mai găsește la Blaj, unde, înainte de a dispărea, s-a făcut o copie de către un dascăl venit din satul Arcești, jud. Romanați, care iscălește copia la 31 martie 1757. (70)

Un cărturar grec, Mihail Schendo, spunea despre principele Dimitrie Cantemir: „*L-au iubit muzele, l-au prețuit oamenii învățați, l-au cinstit împărații*”.

Noi, românii, avem datoria sa-l citim pe Dimitrie Cantemir și sa-i ridicăm un monument în fața căruia să ne înclinăm.

Note:

1. **Obârșia Cantemireștilor** In: *Dinastia Cantemireștilor Secolele XVII-XVIII*. Coord. și red. șt. Andrei Eșanu, Ștefan S. Gorovei. Chișinău : Ed. Știința, Academia de Științe a Moldovei, 2008, p. 23.
2. **Constantin Cantemir, (1627-1693). O viață neobișnuită-de la Silișteni la scaunul Moldovei.** In: *Dinastia Cantemireștilor Secolele XVII-XVIII*. Coord. și red. șt. Andrei Eșanu. Constantin Rezachevici. Chișinău : Ed. Știința, 2008, p. 61.
3. Ibidem, p. 70
4. Ibidem, p. 83.
5. Ibidem, p. 86
6. **Antioh Cantemir.** In: *Dinastia Cantemireștilor, Secolele XVII-XVIII*. Coord. și red. șt.

- Andrei Eșanu, Demir Dragnev. Chișinău : Ed. Știința, 2008, p. 105
7. Ibidem, p. 107
 8. **Familia și descendenții lui Antioh Cantemir.** In: *Dinastia Cantemireștilor Secolele XVII-XVIII.* Coord. și red. șt. Andrei Eșanu, Paul Păltănea. Chișinău : Ed. Știința, 2008, p. 115
 9. **Dimitrie Cantemir. Viața și activitatea politică.** In: *Dinastia Cantemireștilor Secolele XVII-XVIII.* Coord. și red. șt. Andrei Eșanu, Valentina Eșanu. Chișinău : Ed. Știința, 2008, p. 163
 10. **Dimitrie Cantemir,** Descrierea Moldovei. București : Ed. Academiei, 1973, p. 373
 11. **Dimitrie Cantemir. Viața și activitatea politică.** In : *Dinastia Cantemireștilor Secolele XVII-XVIII.* Coord. și red. șt. Andrei Eșanu, Valentina Eșanu. Chișinău : Ed. Știința, 2008, p. 168
 12. Ibidem, p. 178
 13. Ibidem, p. 180
 14. Ibidem, p. 189
 15. Ibidem, p. 196
 16. Ibidem, p. 201
 17. Testamentul ce se atribuie lui Petru I prevede dorința lăsată urmașilor de a ocupa Constantinopolul, Persia și India, care pune la îndoială bunele intenții de eliberare a popoarelor ortodoxe de sub jugul otoman. Faptele ulterioare dovedesc din plin această dorință de acaparare a mai multor popoare.
 18. **Panaiteescu, P. P.** Dimitrie Cantemir, viața și operă. București : Ed. Academiei, 1958, p. 102.
 19. Ibidem, p. 108
 20. **Dimitrie Cantemir. Viața și activitatea politică.** In : *Dinastia Cantemireștilor Secolele XVII-XVIII.* Coord. și red. șt. Andrei Eșanu, Valentina Eșanu. Chișinău : Ed. Știința, 2008, p. 206
 21. Ibidem, p. 210
 22. Ibidem, p. 216
 23. **Panaiteescu, P. P.** Dimitrie Cantemir, Viața și opera, București : Ed. Academiei, 1958, p. 115
 24. Ibidem, p. 116
 25. Ibidem, p. 117. Printre boierii moldoveni plecați cu Dimitrie Cantemir în Rusia se aflau: hatmanul Ion Neculce, banul Savin Zmucilă, vel-comis Pavel Rugină, spătar Semion, medelnicer Nicolae, stolnic Mardare, serdar Mogâlde, Sandu Moțoc, căpitanii Braga și Neguriță, frații Merescul, stolnicul Lupu, Antonie cămărașul, spătarul Toma Cantacuzino, Ilie Abâza, boierul Zerul, etc. Lista completă a boierilor care l-au însoțit pe D. Cantemir în Rusia se găsește într-o anexă la lucrarea lui A.T.Boyer.
 26. **Dimitrie Cantemir în Rusia.** In: *Dinastia Cantemireștilor Secolele XVII-XVIII.* Coord. și red. șt. Andrei Eșanu, Victor Țvircun. Chișinău : Ed. Știința, 2008, p. 234.
 27. **Voltaire.** Histoire de Charles XII, Ed. G.Bengescu. Paris, 1890, p. 335
 28. **Panaiteescu, P. P.** Dimitrie Cantemir, viața și opera, București : Ed. Academiei,

- 1958, p. 107
29. Ibidem, p. 130
- 30. Buciumul Român.** Iași, 1876, p. 21
- 31. Panaitescu, P. P.** Dimitrie Cantemir, viața și opera. București : Ed. Academiei, 1958, p. 135
32. Ibidem, p. 136
33. Ibidem, p. 134-135
34. Ibidem, p. 141
35. Ibidem, p. 147
- 36. Aducerea osemintelor lui Dimitrie Cantemir de la Moscova la Iași (1935).** In: *Dinastia Cantemireștilor secolele XVII-XVIII.* Coord. și red. șt. Andrei Eșanu, Sorin Iftimi. Chișinău : Ed. Știința, 2008, p. 244
37. Ibidem, p. 246
38. Ibidem, p. 248
39. Ibidem, p. 250
40. Ibidem, p. 252
- 41. Dimitrie Cantemir și Academia de Științe din Berlin.** In: *Dinastia Cantemireștilor Secolele XVII-XVIII.* Coord. și red. șt. Andrei Eșanu, Valentina Eșanu. Chișinău : Ed. Știința, 2008, p. 258
- 42. Holban, Maria.** Descrierea Moldovei. Introducere. București : Ed. Academiei, 1973, p. 9.
- 43. Dinastia Cantemireștilor Secolele XVII-XVIII.** Coord. și red. șt. Andrei Eșanu, Valentina Eșanu. Chișinău : Ed. Știința, 2008, p. 261
44. Ibidem, p. 263-264.
- 45. Holban, Maria.** Descrierea Moldovei. Introducere. București : Ed. Academiei, 1973, p. 11
- 46. Dinastia Cantemireștilor Secolele XVII-XVIII.** Coord. și red. șt. Andrei Eșanu, Valentina Eșanu. Chișinău : Ed. Știința, 2008, p. 265
- 47. Holban, Maria.** Descrierea Moldovei, Introducere. București : Ed. Academiei, 1973, p. 12
- 48. Mihăilescu, Vintilă.** Descrierea Moldovei București : Ed. Academia Română, Buc. 1973, p. 377
49. Ibidem, p. 378
- 50. Holban, Maria.** Descrierea Moldovei, Introducere. București : Ed. Academiei, 1973, p. 14
- 51. Activitatea cartografică a lui Dimitrie Cantemir.** In: *Dinastia Cantemireștilor Secolele XVII-XVIII.* Coord. și red. șt. Andrei Eșanu, Valentina Eșanu. Chișinău : Ed. Știința, 2008, p. 314
- 52. Mihăilescu, Vintilă.** Descrierea Moldovei București : Ed. Academia Română, Buc. 1973, p. 378 - 379
53. Ibidem, p. 383
- 54. Panaitescu, P. P.** Dimitrie Cantemir, viața și opera, București : Ed. Academiei, 1958, p. 158

55. **Pippidi, D. M.** Notă la Descrierea Moldovei. București : Ed. Academiei, 1973, p. 39
56. **Iorga, Nicolai.** Istoria literaturii românești. Vol. 2. București : Ed. Pavel Suru, 1926, p. 426, 456
57. **Minea, Ion.** Despre Dimitrie Cantemir, Omul, scriitorul, domnitorul. Iași : Ed. Viața Românească, 1926, p. 79
58. **Iorga, Nicolai.** Istoria literaturii românești. Vol. 2. București : Ed. Pavel Suru, 1926, p. 454
59. **Minea, Ion.** Despre Dimitrie Cantemir, Omul, scriitorul, domnitorul. Iași : Ed. Viața Românească, 1926, p. 20
60. **Pippidi, D. M.** Notă la Descrierea Moldovei. București : Ed. Academiei, 1973, p. 40
61. **Adamescu, Gh.** Descrierea Moldovei, Introducere. București : Ed. Cartea Românească, p.VIII
62. Ibidem, p. IX
63. **Iova, Maria.** Dimitrie Cantemir : Bibliogr. Selectivă. București : Bibl. Centrală de Stat R.S.R., 1973.
64. **Minea, Ion.** Despre Dimitrie Cantemir, Omul, scriitorul, domnitorul. Iași : Ed. Viața Românească, 1926, p. 19-20. „Grigore Tocilescu când a fost trimis de Academia Română în anul 1877 să studieze arhivele rusești, a găsit următoarele manuscrise: 1. **În biblioteca Arhivelor ministerului de externe din Moscova** sunt manuscrisele Hronicul vechimi Romano-Moldovlahilor, Istoria Ieroglifică (661 file), Compendiolum universae logices institutionis (88 file), Curanus, Historia Moldo-Vlahica, Dell-acrescimento e decadenza del-Impero Othomano osia epitome dell-Iatoria Turca, tradotta in Italiano da Antioco Principe Cantemir, figlio dell-autore, cu adnotații; 2. Biblioteca **Academiei teologice din Lavra Sf. Sergiu** a descoperit alte cinci manuscrise legate mai mult de religie; 3. **Biblioteca Muzeului Asiatic din Petesburg** păstra următoarele manuscrise: Historia incrementorum atque decrementorum Aulae Othomanicae, Descriptio Moldaviae; Vita Constantini Cantemyrii cognomento senis Mold. P.P.autore Demetrio Cantemirio Principe Moldaviae (179 pagini); Collectanea Orientalia sau Principis Demetrii Cantemiri (54 file); Panegiricul lui Petru cel Mare; Panegiricul Sf. mucenic Dimitrie Thesaloniceanul și Planul Constantinopolului ridicat de D.Cantemir.
65. **Șarălungă, Ecaterina.** Dimitrie Cantemir. București : Ed. Minerva, 1989, p. 349, 359
66. **Pippidi, D. M.** Notă la Descrierea Moldovei. București : Ed. Academiei, 1973, p. 41
67. **Lăudat, I. D.** Dimitrie Cantemir. Iași : Ed. Junimea, 1973, p.102
68. **Adamescu, Gh.** Descrierea Moldovei. Introducere. București : Ed. Cartea Românească, p. X
69. **Minea, Ion.** Despre Dimitrie Cantemir, Omul, scriitorul, domnitorul. Iași : Ed. Viața Românească, 1926, p. 21
70. Ibidem, p. 23

